

როგორი ბიზნეს-გარემოა საქართველოში?

მას შემდეგ, რაც საქართველომ უარი თქვა მბრძანებლურ-ადმინისტრაციულ ეკონომიკაზე და არჩევანი საბაზრო პრინციპების სასარგებლოდ გააკეთა, ბევრი ფიქრობდა, რომ ადმინისტრაციული წნეხისგან გათავისუფლებული ეკონომიკა სულს მოითქვამდა, ხოლო, ე.წ. საერთო-სახალხო ქონებას ნამდვილი მესაკუთრე გამოუჩნდებოდა და ქვეყანაც ფეხზე დადგებოდა.

მართალია, ორი ათეული წელი პატარა მონაკვეთია ეკონომიკის ძირითადი ტრანსფორმაციისთვის, მაგრამ გარკვეული პრიორიტეტების გამოკვეთა მაინც შესაძლებელია. საით მიდის საქართველოს ეკონომიკა, რამდენად ხელსაყრელი პირობებია ქვეყანაში ბიზნესის განვითარებისთვის, როგორ ვიყენებთ საერთაშორისო გამოცდილებას და როგორ არეგულირებს საქართველოს კანონმდებლობა ბიზნესს საქართველოში? ეს ის კითხვებია, რომელზეც პასუხი საზოგადოებას აინტერესებს.

სწორედ ამ მიზანს ემსახურება ჟურნალ „ბიზნესი და კანონმდებლობის“ ინიციატივით „შერატონ მეთეხი პალასში“. დაგეგმილი ბიზნეს-კონფერენცია თემაზე „ბიზნეს-გარემო საქართველოში“.

ილნარ ბორჯილიშვილი

ჟურნალ „ბიზნესი და კანონმდებლობის“
ნამყვანი რედაქტორი

ჟურნალის წინამდებარე ნომერი აღნიშნული თემის ერთგვარი პრეზენტაციაა. იმისათვის, რომ მთავარი თემა მკითხველისთვის ადვილად აღსაქმელი გახდეს, თემის გარშემო არსებული პრობლემები ცალ-ცალკე განვიხილოთ.

მაშ ასე: როგორი ბიზნეს-გარემოა საქართველოში?

ბიზნესი და საქართველოს კანონმდებლობა

სოსო ციხაშვილი:
ექსპერტი ეკონომიკურ
საკითხებში

– ბიზნესი და კანონმდებლობა საქართველოში ისეთივე დამოკიდებულებაშია ერთმანეთთან, როგორც ქათამი და კვერცხი, როცა ვერ გაგირკვევია, რომელი უფრო

ადრე გაჩნდა, რომელია მიზეზი და რომელი – შედეგი. ვგულისხმობ იმ ფაქტს, რომ ბუნდოვანია, საქართველოში კანონმდებლობა ცვლის რეალობას, თუ რეალობა აყალიბებს კანონმდებლობას. თვალი რომ გადავავლოთ ქართული პარლამენტარიზმის ისტორიას, რომელიც რეალურად ოციოდე წელიწადს ითვლის, დავრწმუნდებით, რომ საკანონმდებლო დონეზე ვაჭრობის სფეროს ბევრად უფრო სერიოზული ლობიზმი გააჩნია, ვიდრე წარმოების სფეროს. შესაბამისად, არის თუ არა თავისთავად ეს ფაქტი რეალობის მიზეზი, თუ შემქმნელია იმ რეალობისა, სადაც ცხოვრება გვინევს, ეს უკვე თეორიული საკითხია. ფაქტია, რომ ადგილობრივი წარმოების ხელშეწყობისა და იმ აუცილებელი პროტექციონიზმისთვის, რაც ქვეყნის შიდა ბაზრის დაცვას და ადგილობრივი წარმოების განვი-

თარებას სჭირდება, ამ მხრივ, საქმე მთლად რიგიანად არა გვაქვს. ბევრი რამ არის დასახვეწი – ჯერ მთავრობის და შემდგომ უკვე საზოგადოების წარმოდგენაში ცალსახად უნდა დამკვიდრდეს იმის შეგრძნება, რომ წარმოების გარეშე ვერანაირი საბიუჯეტო რეალობა სიხარულს ვერ მოგვგვრის, თუ არ იქნა ამა თუ იმ საწარმოო პროცესის ხანგრძლივი ეკონომიკური პერსპექტივა. დღეს ძნელია რაიმე პერსპექტიულ სტაბილურობაზე ვისაუბროთ (თუნდაც საბიუჯეტო შემოსავლების კუთხით), რადგანაც ბიუჯეტის ფორმირების წყაროები არ არის დაფუძნებული წარმოებაზე, როგორც ეკონომიკის ხერხემალზე. შესაბამისად, ნებისმიერ წარმატებაში დღეს დროებითობის განცდა არსებობს. ქვეყანაში, სადაც საინვესტიციო გარემო მხოლოდ ქვეყნის პირველ პირებს მოსწონთ და

ინვესტიციის შემომტანები ქვეყანაში არ მიეკუთვნებიან გამჭვირვალე კაპიტალის მფლობელთა რიცხვს, წარმოების განვითარება ყოველთვის პრობლემატური იქნება. ამიტომ, უაღრესად საჭიროა, ერთის მხრივ, თავად ხელისუფლების

ეკონომიკური საქმიანობა იყოს გამჭვირვალე, მეორეს მხრივ კი საზოგადოებას გააჩნდეს ეკონომიკური კანონმდებლობისა და პროცესების საკმაოდ ღრმა და საფუძვლიანი ცოდნა, როგორც თეორიულ, ასევე პრაქტიკულ დონეზე.

ამდენად, ბიზნესსა და კანონმდებლობას მაინც სამუდამოდ გადაჯაჭვულ მდგომარეობაში მოუწევთ ურთიერთობა და რაც ნაკლებად „ანყენინებენ“ ერთმანეთს, მით უფრო წარმატებული იქნება ქვეყანა მთლიანად.

გიორგი ხუშაშვილი:
ექსპერტი ეკონომიკურ
საკითხებში

– ჩვენს ქვეყანაში ძირითადი პრობლემები კანონმდებლობის დაუცველობას უკავშირდება. საქართველოს

ველოს კანონმდებლობით, საგადასახადო ვალდებულებებზე მტკიცების ტვირთი მთლიანად დაკისრებული აქვს ბიზნესს, ანუ, გადამხდელს, რაც მას ადმინისტრაციასთან არათანაბარ მდგომარეობაში აყენებს. ვფიქრობ, ეს ჩვენი კანონმდებლობის ფუნდამენტური ხარვეზია, ალარფერს ვამბობ იმ განუკითხაობაზე, რაც საქმის სასამართლოში წარმართვის შემდეგ ხდება. ეს პრობლემის მეორე ეტაპი და საუბრის სხვა თემაა. გარდა ამისა, ადგილობრივი მენარმეობის მიმართ არ ტარდება არანაირი პროტექციონისტული პოლიტიკა. უფრო მეტიც, ჩვენ ქვეყანაში საბაჟო საზღვრები პრაქტიკულად მორღვეულია, არადა, საბაჟო გადასახადები ძირითადად ის ერთადერთი დამცავი მექანიზმია შიგა ბაზრის განვითარებისთვის, რაც იმას იწვევს, რომ ადგილობრივი მენარმეობა იმპორტთან

შედარებით აბსოლუტურად არაკონკურენტულია...

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ბიზნესკანონმდებლობა საქართველოში თითქოს ლიბერალურია, მაგრამ ერთია, რისი დეკლარირება ხდება და მეორე, რასთან გვაქვს რეალურად საქმე. რეალობა კი ასეთია – ჩვენში ძალიან მაღალი რისკების საინვესტიციო გარემოა და შედეგიც შესაბამისია. საქართველოში პრაქტიკულად ცივილიზებული კაპიტალი არ შემოდის. აქ საკმაოდ საეჭვო რეპუტაციის, ძირითადად გაუმჭვირვალე სახელმწიფო კაპიტალთან გვაქვს საქმე, რაც, თავისთავად, ბევრ რამეზე მეტყველებს. ქვეყანაში საინვესტიციო გარემო კარგი რომ იყოს, ვფიქრობ, ნორმალური ქვეყნებიდანაც შემოვიდოდა ვინმე. არადა, ძირითადი ინვესტორები მხოლოდ მარშალისა და ვირჯინიის კუნძულებიდან არიან, ისიც დახურული კომპანიები.

ანზორ ქოქოლაძე:
კომპანია
„ელიტ-ელექტრონიკის“
გენერალური დირექტორი

– მე არ ვთვლი, რომ ცუდი კანონმდებლობა გვაქვს, პირიქით, იგი საკმაოდ ლიბერალურია, სხვა საკითხია, რამდენად სწორად მუშაობს იგი რეალობაში და მართებულად ხდება თუ არა მისი აღსრულება! ასე რომ, კანონმდებლობასთან მიმართებაში რაიმე განსაკუთრებული პრეტენზიები არა მაქვს, თუმცა, ეს არის ცოცხალი ორგანიზმი, რომელიც მუდმივ გამჯობესებას საჭიროებს. ვფიქრობ, ეს მხოლოდ საკანონმდებლო ორგანოს საქმე არ უნდა იყოს, მასში ბიზნესიც აქტიურად უნდა იყოს ჩართული და საჭირო ინიციატივები, სწორედ ბიზნესიდან უნდა მოდიოდეს. ქართული ბიზნესი, სამწუხაროდ, კრიტიკული და პრეტენზიულია, მაგრამ ამ მიმართულებით არასაკმარისად არააქტიური.

ვფიქრობ, თუ პარლამენტში მეტი ბიზნესმენები და ეკონომისტები იქნებოდნენ წარმოდგენილნი, შესაბამისად ნაკლები იქნებოდა ხარვეზი კანონმდებლობაში.

შიში, რომ ბიზნესმენტა საკანონმდებლო ორგანოში გადასვლა კონკრეტული ბიზნესის ლობირებას გამოიწვევს, უსაფუძვლოდ მიმაჩნია. თუმცა, ვთვლი, რომ თუ მხოლოდ ერთი, ან თუნდაც 5 ბიზნესმენი მოხვდება პარლამენტში, შესაძლოა ლობირების საფრთხე მართლაც გაჩნდეს. ხოლო, პირობითად, თუ 80 ბიზნესმენი იქნება პარლამენტში, ეს იმდენად ფართო სპექტრია, რომ მათი პოზიცია უკვე ქვეყნისთვის იქნება მისაღები. ამ თვალსაზრისით, ბიზნესმენის მოსვლა პოლიტიკაში შეიძლება კარგიც იყოს. თუმცა, თუკი პარლამენტში მისული ბიზნესმენი სრულად და აქტიურად არ ჩაება კანონმემოქმედებით საქმიანობაში, მის იქ ყოფნას არანაირი აზრი არ ექნება. ვფიქრობ, წარ-

მატებული ბიზნესმენის გადასვლა პოლიტიკაში მისივე ბიზნესის საგრძნობლად დააზარალებს, რადგან ბიზნესის წარმატებისთვის ხელმძღვანელს ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს.

იმავედროულად ვიტყვი, რომ სრულად ვეთანხმები აზრს, რომ პური მეპურემ უნდა გამოაცხოს. პირადად მე მიმაჩნია, რომ ბიზნესში უფრო საჭირო ვარ, ვიდრე

რომელიმე სხვა მიმართულებაში.

ვფიქრობ, სახელმწიფო რაც შეიძლება ნაკლებად უნდა ჩაერიოს ბიზნესში. საქართველოში ბევრს საუბრობენ ე.წ. სტრატეგიულ ობიექტებზე. ვთვლი, რომ, თუ ესა თუ ის ობიექტი ქვეყნის უსაფრთხოების თვალსაზრისით არ არის მნიშვნელოვანი, უნდა გადავიდეს კერძო მფლობელის ხელში. საკამათოა, ისიც, რას მივიჩნევთ სტრატეგიულ ობიექტად. სახელმწიფო არ უნდა იყოს ბიზნესსუბიექტი. ეს მხოლოდ მინიმალური პროცენტითაა დასაშვები, ისიც იმ შემთხვევაში, როცა

საქმე სახელმწიფო უსაფრთხოებას ეხება.

სხვათაშორის, განსხვავებული მოსაზრებები არსებობს პორტებთან დაკავშირებით. დღეს ისინი სრული დატვირთვით ვერ მუშაობენ. ეს იმას ნიშნავს, რომ სახელმწიფო ამ მიმართულებით ვერ აკეთებს ინვესტიციას, ამიტომ ჯობია, კერძო კომპანიას გადასცეს. ამით ობიექტი უფრო ეფექტური გახდება, მისი გადამხდელუნარიანობა გაიზრდება, მეტ ინვესტიციას მოიზიდავს და ახალ პორტებს ააშენებს. შესაბამისად, გაიზრდე-

ბა ტვირთბრუნვა და ამით ქვეყნის სატრანზიტო ფუნქციაც გაფართოვდება, დაიტვირთება რკინიგზაც, მეტი ადამიანი დასაქმდება და მეტ გადასახადს გადაიხდის. პორტს ხომ ვერავინ წაიღებს თან? რა არის ამაში საშიში?! გამომდინარე ზემოთქმულიდან, მიმაჩნია, რომ რკინიგზის პრივატიზებაც უნდა მოხდეს. ერთადერთი, რაც ამ შემთხვევაში გასათვალისწინებელია, კომპანია უნდა იყოს სანდო, რომ თავისი უხარისხო მუშაობით ქვეყნის სატრანზიტო ფუნქციას არ შეექმნას საფრთხე.

ხელოვნურად გაყვარებული ლარი და ბიზნეს-რყევა

ლადო პაპავა:
ექსპერტი, ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

– თქვენი ჟურნალის ფურცლებზე მე უკვე მქონდა საუბარი ლართან დაკავშირებით, სადაც აღვნიშნე, რომ საქართველო დაავადებულია „ჰოლანდიური დაავადებით“. მაშინ საკმაოდ ვრცელი ინფორმაცია მივანოდე მკითხველს და ამიტომ ბევრ რამეს აღარ გავიმეორებ, უბრალოდ აღვნიშნავ, რომ საქართველოში „ჰოლანდიური დაავადება“ გრძელდება. ეს ის დაავადებაა, რომლის დროსაც ქვეყანაში დიდი ოდენობით შემოდის უცხოური ვალუტა, კერძოდ, დოლარი. მოკლედ შევხები ამ ფულის შემოდინების წყაროებს. პირველ რიგში, ეს არის უცხოური ინვესტიციები. უცხოელები ყიდულობენ კომპანიებს, უძრავ ქონებას, ბუნებრივია, ისინი შემოდიან დოლარით, ყიდვა-გაყიდვის ტრანსაქცია კი ხდება ლარში, რაც ზრდის კიდევ მოთხოვნას ამ უკანასკნელზე. მეორე გახლავთ პრივატიზაცია. ამ დროსაც სახელმწიფო ქონება იყიდება ლარებში, უცხოელს კი შემოაქვს დოლარი და ხდება გადახურდავება; მესამე — წესრიგის დამყარება საფინანსო სექტორში. ადრე ბიზნესმენები თავს არიდებდნენ გადასახადების გადახდას, ისინი ქრთამს აძლევდნენ საბაჟო თუ საგადასახადო სამსახურებს და ეს ქრთამი იყო დოლარებში. ახლა მათ გადასახადების გადახდა ძირითადად უხდებათ ლარში. დაბოლოს,

უცხოეთში მცხოვრები ჩვენი თანამემამულეების მიერ გამოგზავნილი ფულადი გზავნილები, რომლის 98% მოდის დოლარზე. აი, ეს ყველაფერი ინვეს დოლარის მასის ზრდას ქვეყანაში, რაც, თავის მხრივ, აუფასურებს დოლარს ლართან მიმართებაში. ლარის გამყარება კი ძალიან ცუდია ექსპორტისთვის და ამას ჰქვია „ჰოლანდიური დაავადება“. საქართველოში არსებულ ამ მდგომარეობას ისიც ემატება, რომ დოლარი მსოფლიო მასშტაბით უფასურდება, რისი მიზეზიც არის ამერიკის მიერ წარმოებული საომარი ოპერაციები სხვადასხვა ქვეყანაში, უწინარეს ყოვლისა, ერაყსა და ავღანეთში, რაც საკმაოდ დიდ ხარჯებს მოითხოვს, რამაც მთელ მსოფლიოში გამოიწვია დოლარის გაუფასურება. ეს არის ის ძირითადი მიზეზები, თუ რატომ მყარდება ლარი და უფასურდება დოლარი საქართველოში.

ახლა, მოდით, დაუბრუნდეთ თქვენს კითხვას – არის სხვადასხვა სცენარი, რა მოელის ლარს და დოლარს საქართველოში. უწინარეს ყოვლისა, შევხედოთ, რას ფიქრობს საქართველოს მთავრობა ამასთან დაკავშირებით. თუმცა, ამის გაგება საკმაოდ რთულია. ისმის კითხვა, საიდან უნდა ვიცოდეთ, რას ფიქრობს ჩვენი მთავრობა? რა თქმა უნდა, იმ დოკუმენტიდან, რასაც ჰქვია საქართველოს ბიუჯეტი. მინდა გითხრათ, რომ ყოველთვის, ჯერ კიდევ იმ პერიოდის ჩათვლით, როცა ფინანსთა მინისტრი იყო **ლექსო ალექსიშვილი**, პარლამენტში შემოსულ ბიუ-

ჯეტის პროექტს თან ერთვოდა განმარტებები, სადაც დაფიქსირებული იყო, თუ რომელი გაცვლითი კურსით იქნა გათვლილი ექსპორტ-იმპორტის ოპერაციები. ეს ვალდებულება და კანონი კი არ იყო, არამედ იმის ახსნა, თუ როგორია მთავრობის ხედვა ექსპორტ-იმპორტის თანაფარდობის განგარიშებისას (ვიცი, რომ იმპორტიდან შემოდის გადასახადები და საბაჟოზე აკრეფილი თანხების დათვლისას გარკვეული საშუალო წლიური გაცვლითი კურსის ჩადებაა საჭირო). მას შემდეგ, რაც ალექსიშვილი წავიდა ფინანსთა მინისტრობიდან, ასეთი ინფორმაცია გაქრა — მთავრობა უკვე აღარ აფიქსირებს გაცვლითი კურსის ოდენობას. თანაც, როცა პარლამენტში კითხვას ვსვამთ ამასთან დაკავშირებით, პასუხს არავინ იძლევა. გამომდინარე აქედან, მთავრობის ჩანაფიქრის გამოცნობის ირიბი მეთოდილა გვრჩება. რა მეთოდილა ეს? მინდა გითხრათ, რომ პარლამენტში შემოსულ ბიუჯეტის პროექტს, განმარტებითი ბარათის გარდა, თან

ახლავს დანართები. ეს ძირითადად მაკროეკონომიკური პარამეტრებია, მათ შორის არის სავაჭრო ბალანსიც, თუ როგორია ექსპორტ-იმპორტი და ეს სავაჭრო ბალანსი მოცემულია ორ ვალუტაში — ლარსა და დოლარში. სწორედ ამ ბალანსის საშუალებით შეიძლება დავთვალოთ, რა გაცვლითი კურსი ჩადო მთავრობამ ბიუჯეტის კანონში. თუმცა, აქ ჩვენ ვაწყდებით ერთ სერიოზულ კუროზს. მოგეხსენებათ, რომ 2008 წლის ბიუჯეტის კანონში უკვე შევიდა ცვლილება. სანამ ეს მოხდებოდა, ექსპორტ-იმპორტის ბალანსში ექსპორტზე საშუალო წლიური კურსი აღებული იყო 1 დოლარი=1,43 ლარი, იმპორტზე კი იყო სხვა კურსი — 1 დოლარი=1,47 ლარი. როგორ შეიძლება ექსპორტზე სხვა კურსი იყოს და იმპორტზე — სხვა! ეს, უწინარეს ყოვლისა, მთავრობის არაკვალიფიციურობაზე მეტყველებს, მაგრამ აქ, იმავდროულად, ჩადებული იყო სხვა რამეც — თუ ეს არის საშუალო წლიური კურსი, გამოდის, წლის ბოლომდე ლარის კურსი 1,43-ზე დაბლა უნდა დაეიდეს, საშუალო წლიური 1,43 რომ დარჩეს. როცა ბიუჯეტში ცვლილებები შევიდა და ეს ცვლილება პარლამენტმა 2008 წლის მარტში დაამტკიცა, დანართებში კვლავ იყო წარმოდგენილი სავაჭრო ბალანსი როგორც ლარში, ასე დოლარში, თუმცა, ამჯერად შეცდომა უკვე გამოესწორებინათ, ექსპორტ-იმპორტზე სხვადასხვა კურსი აღარ იყო, მაგრამ დოკუმენტში თავად კურსი იყო შეცვლილი — 1 დოლარი=1,576 ლარს. ანუ, 2008 წლის ბიუჯეტში საშუალო წლიური გაცვლითი კურსი თითქმის ისეთივეა, როგორიც იყო 2008 წლის დასაწყისში. მოგეხსენებათ, დღეს რეალურად ასე არ არის და დოლარის კურსი კიდევ უფრო ეცემა. აქედან დასკვნა — გეგმავს მთავრობა იმას, რომ ლარი ცოტათი უნდა გაუფასურდეს, მიუახლოვდეს

2008 წლის დასაწყისის ნიშნულს, თუ ნიშნავს ეს მთავრობის არაკომპეტენტურობას, ეს საკითხი ღიაა რჩება. ჩემი აზრით, უფრო მეორე შემთხვევასთან გვაქვს საქმე, შეიძლება რაღაც ძველი ცხრილები ნახეს და ის მიაკრეს ბიუჯეტს დანართის სახით, რაც სულაც არ არის გამორიცხული!

გამომდინარე ზემოთქმულიდან, კარგის არაფრის თქმა არ შემიძლია — **ან მთავრობამ იცის რაღაცა და მაღავს, ან, უბრალოდ, გაგებაში არ არის და არაფერიც არ იცის!** პირველი უფრო უარესია თუ მეორე, ამის შეფასება ძალიან ძნელია, თუმცა, რა შევება იმის გაგებისგან, მგელი შეგჭამს თუ მგლისფერი ტურა?! თუმცა, საკმაოდ დიდი დარწმუნებით შემიძლია ვთქვა, რომ მთავრობამ, უბრალოდ, ბევრი რამ იცის, თორემ რომ იცოდეს, ასე არ გააკეთებდა...

ძალიან გამიჭირდება იმის პროგნოზირება, რა მოუვა ლარს მომავალში, თუმცა, უფრო მეტი ალბათობით შეიძლება ითქვას, რომ ლარი კიდევ უფრო გამყარდება, ანუ დოლარის გაუფასურების ტენდენცია შენარჩუნდება. რა დონემდე და როგორ, ამის წინასწარ თქმა ნამდვილად არ შემიძლია, რადგან ამისთვის აუცილებელი არანაირი ობიექტური საფუძველი არ მაქვს — ჩემს ხელთ არსებული სტატისტიკა არ არის ობიექტური. თუ მთავრობამ საშუალო წლიური გაცვლითი კურსი 1,576 იანგარიშა და ამით საბაჟოს მიანიშნა, რა გადასახადები უნდა აკრიფოს, ეს არარეალისტურია და დიდი შეცდომაა.

მინდა გითხრათ, რომ **ლარის გამყარება ეროვნული ბანკის დიდი ძალისხმევით ხორციელდება. ის, რომ ქვეყანაში შემოსული უცხოური ვალუტის დიდი მასის ნაწილს არ ყიდულობდეს, ლარის გამყარება კიდევ უფრო მყისიერი იქნებოდა და ეს საერთოდ დაანგრევდა ჩვენს**

ეკონომიკას. ამიტომ, ეროვნული ბანკი იძულებულია შემოსული დოლარების გარკვეული ნაწილი იყიდოს. ამით ის ერთ კარგ საქმეს აკეთებს — **ზრდის საკუთარ რეზერვებს, თუმცა, იმავდროულად ცუდი რამის კეთებაც უნევს — ზრდის ფულის მასას, რაც, თავის მხრივ, ხელს უწყობს ინფლაციას.** თუმცა, კიდევ ვიმეორებ, ეროვნულ ბანკს სხვა გზა არ აქვს. ასეთ დროს, რა თქმა უნდა, დიდი მნიშვნელობა ენიჭება, როგორ ეკონომიკურ პოლიტიკას განახორციელებს საქართველოს მთავრობა, განსაკუთრებით კი იმას, რამდენად შეკვეცს მთავრობა პოპულისტური ტიპის ხარჯებს. სამწუხაროდ, ის ამას არ აკეთებს და თავისი ქმედებით კიდევ უფრო აღრმავებს ინფლაციას — ერთი მხრივ, ეროვნული ბანკი უშვებს დამატებით ფულს, მეორე მხრივ კი მთავრობა ახორციელებს ისეთ პროგრამებს, როგორიცაა: ფსევდოდასაქმება, გაუჩერება, პენსიების ზრდა.

მინდა გითხრათ, რომ პენსიების ზრდისთვის ყველაზე კარგი პერიოდი შემოდგომაა და არა გაზაფხული, რადგანაც შემოდგომით, როგორც წესი, ხვათი და ბარაქა და ინფლაცია ისეთი მწვავე არ არის, როგორც გაზაფხულზე, როცა ფასებს ბუნებრივად აქვს ზრდისკენ მიდრეკილება. ამ დროს დამატებითი ფულის მასის გაშვება შეცდომაა, თუმცა, გასაგებია, რატომ ხდება ეს აპრილში — იმიტომ, რომ მაისში არჩევენ. მე ნამდვილად არ მინდა ჩვენმა რომელიმე მკითხველმა იფიქროს, რომ ლალო პაპავა პენსიონერების მტერია, მაგრამ ყველაფერს ჭკვიანურად უნდა კეთება. პენსიონერები მაინც დამაინც წინასაარჩევნო პერიოდში არ უნდა გაგახსენდეს, უფრო ადრე რომ გახსენებოდა მათი პრობლემა ვინმეს, ამ ნაბიჯის გადადგმა 2007 წლის შემოდგომაზე შეიძლებოდა.

სოსო ცისკარიშვილი: ქართული ლარი ჩემში ინვესტ ტელეკომპანია „კავკასიის“ ასოციაციას. შესაბამისად, დოლარის ასოციაციას ჩემში ტელეკომპანია „იმედი“ ინვესტ. სატელეკომუნიკაციო სივრტიდან „იმედის“ გაძევებამ გაამყარა „კავკასიის“ რეიტინგი და საგრძნობლად გაზარდა მისი შემოსავლები. მაგრამ ქართული ხელისუფლების მცდელობა, რომ

დოლარის ვარდნას დააბრალონ ლარის გამყარება, ცოტა უსაფუძვლოდ მიმაჩნია, რადგან დოლარსა და ევროს შორის სხვაობის ზრდის პარალელურად ასეთი ტენდენცია არ შეინიშნება ლარსა და ევროს შორის სხვაობაში. ბრუნვაში არსებული ლარის მოცულობა კი, კვლავ ტელეკომპანია „კავკასიის“ თუ შევადარებთ, ისეთივეა, როგორც მისი დაფარვის ზონა CNN-ის და-

ფარვის ზონასთან შედარებით. ასე რომ, არაადეკვატური სიდიდეებია და მათი შედარებისგან თავი უნდა შევიკავოთ. ამას აქვს საკმაოდ სუბიექტური მოტივაცია.

ლარის გამყარება, ჩემის აზრით, ძირითადად ფულადი მასის მოძრაობის ნაკლებად გამჭვირვალე პროცესებს ემყარება. **არადანიშნულე-**

ბისამებრ და არაგამჭვირვალედ მოძრავი ფულადი მასა საქონლის გაძვირებას და ლარზე მოთხოვნის სუბიექტურ ზრდას იწვევს. ამდენად, ძნელი წარმოსადგენია, ლარის სიმყარე იმ შემთხვევაში, თუ საქართველოში დაბრუნდება საბაზრო ეკონომიკა, პროცესებს დაერქმევა თავისი სახელი და

ჩვენი ვალუტაც მიიღებს თავისუფალი არსებობის ისეთ საფუძველს, როგორც ეს ცივილიზებულ ქვეყნებში უნდა ხდებოდეს. ექსპორტის ხელშეწყობაზე საუბრისას კი უნდა გვახსოვდეს, რომ სწორედ მისი დამლუპველია ის პროცესი, რაც ლართან მიმართებაში დღეს ხდება ქვეყანაში

ბია ხუნაშვილი: დღეს აცხადებენ, რომ მთავრობა სერიოზულ ანტიინფლაციურ ღონისძიებებს ატარებს, თუმცა, ფაქტია, რომ ეს ღონისძიებები აბსოლუტურად არაეფექტურია. რაც შეეხება ლარის გამყარებას, ეს საერთოდ აბსურდული თემაა, გამომდინარე იქიდან, რომ ყველა ნორმალურ ქვეყანაში ინფლაცია-დეფლაციის დინამიკა ძალიან ახლოსაა ერთმანეთთან. ჩვენთან კი ძალიან მაღალია ინფლაცია, დეფლაცია პრაქტიკულად არ ხდება და უფრო უკუპროცესებთან გვაქვს საქმე. ეს კი მეტყველებს იმაზე, რომ ქართული ლარი საერთოდ არ არის

მიზნული ეკონომიკაზე, ანუ, ეკონომიკური პროცესი მიდის ცალკე, ქართული ვალუტის კურსი კი სულ სხვა მიმართულებით მიედინება, ანუ, ეს ორი პროცესი არანაირ ლოგიკურ კავშირში არ არიან ერთმანეთთან. ეს ფაქტი კი კიდევ უფრო ასუსტებს ექსპორტის სტიმულებს, აღარაფერს ვამბობ ამ აბსურდული მდგომარეობით გამოწვეულ სხვა პრობლემებზე. სამწუხაროდ, ლარის გამყარებას ეკონომიკურ ჭრილში მხოლოდ მინუსები გააჩნია. ვინც ამით სარგებლობს, ეს ისევ მთავრობაა, რომელიც მღვრიე წყალში მოხერხებულად იჭერს თავს.

გიორგი ცუცქერიძე:
საქართველოს ბანკების
ასოციაციის აღმასრულებელი
დირექტორი

– რატომ ფიქრობთ, რომ ლარს რამე სჭირს? არაფერიც არ სჭირს! უბრალოდ, ეს ბოლო პერიოდია, ლარი ამერიკულ დოლართან მიმართებაში ამჟღავნებს გამყარების ტენდენციას. აქ ორი ძირითადი მომენტი შეიძლება გამოიყოს. პირველი ის, რომ თვითონ დოლარი უფასურდება საერთაშორისო ბაზრებზე, რაც გარკვეულწილად დაკავშირებული

ლია ამერიკის ეკონომიკის რეცესიასთან და იმ ფინანსურ კრიზისულ მომენტებთან, რომელიც მართლაც ამერიკულ ბაზარზე არ არის, მსოფლიო ბაზარს ახასიათებს ამ ბოლო დროს. მეორე ფაქტორი, რაც ლარს ამყარებს, არის უცხოური ინვესტიციები. ქვეყნის გარედან შემოედინება ფული უცხოური ვალუტის სახით, რაც, საბოლოო ჯამში, ხურდავდება ლარზე, ეს კი ბუნებრივად ზრდის მოთხოვნას ლარზე. აქედან გამომდინარე, თუ გავითვალისწინებთ, რომ უცხოური ინვესტიციების შემოსვლა საქართველოში კვლავ გაგრძელდება (და ეს არ არის ისეთი რამ, რაც ხვალ შეიძლება შეჩერდეს, პირიქით, უფრო და უფრო გაიზრდება) და იმის გათვალისწინებით, რომ შენარჩუნდა საერთაშორისო ბაზრებზე დოლართან მიმართებაში არსებული ტენდენცია (ანუ, თუ დოლარმა არ დაიწყო გამყარება), უნდა ვივარაუდოთ, რომ ლარი კიდევ უფრო გამყარდება. თუმცა, ვიტყვი, რომ ეს გამყარება დღეს არსებულ ტრენდს კი შეინარჩუნებს, მაგრამ ძალიან საგრძნობი არ იქნება.

რაც შეეხება ეროვნულ ბანკს, მან ძალიანაც რომ მოინდომოს, ლარს ვერ გაამყარებს. ლარი ხელოვნურად შეიძლება გააუფასუ-

რო, მაგრამ ხელოვნურად ლარის გამყარება გამორიცხულია! ეს არასერიოზული მიდგომაა. არის ხოლმე მომენტები, როდესაც ცენტრალური ბანკები მიმართავენ საკუთარი ვალუტის ხელოვნურ გაუფასურებას, ანუ დეფლაციას, როცა გარკვეული მიზნები აქვთ, მაგრამ, კიდევ ვიმეორებ, **ლარის ხელოვნურად გამყარება გამორიცხულია!** გასაგებია, რომ გარკვეულ ინტერვენციას ეროვნული ბანკი ახორციელებს, რადგანაც დღეს თავად დოლარის გაუფასურების ტენდენციაა და ქვეყანაში შემოსული უცხოური ვალუტა ძირითადად დოლარშია. ეს კი ზრდის მოთხოვნას ლარზე. ამას გარდა, ვიცით, რომ საქართველოში ერთადერთი საგადამხდელო საშუალება არის ლარი, ყველა იურიდიული, თუ ფიზიკური პირი (განსაკუთრებით იურიდიული პირები) სახელმწიფოსთან ურთიერთობენ ლარში, იქნება ეს ანგარიშსწორება ბიუჯეტთან თუ მიმდინარე ვალდებულებების დაფარვა. გამომდინარე აქედან, ის რომ ეროვნული ბანკი ახდენს ბაზარზე ინტერვენციას, ბუნებრივია, და ეს არ შეიძლება პრობლემად ჩათვალოს.

რაც შეეხება კრიტიკულ შეფასებას იმასთან დაკავშირებით, რომ საქართველოში ეროვნული ვალუ-

ტა და ეკონომიკა აბსოლუტურად ალოგიკურ კავშირში არიან, ანუ, მარტივად რომ ვთქვათ, სხვადასხვა მიმართულებით მიდიან, პრინციპულად ვერ დავეთანხმები. ლარი მიდის იქით, საიდანაც ეკონომიკა მიდის. გამორიცხულია, რომ ისინი სხვადასხვა მიმართულებით მიდიოდნენ. საბოლოო ჯამში, ლარი ხომ მონანილეობს მთლიანი შიდა პროდუქტის შექმნაში, აქედან გამომდინარე კი, როგორ შეიძლება, ის სხვაგან მიდიოდეს! ჩვენ შეიძლება ვისაუბროთ იმაზე, თუ რატომ არ

ინვესტ ლარის გამყარება ეკონომიკის გაძლიერებას. ეს აბსოლუტურად არასწორი და მოძველებული შეხედულებაა, მეტიც, მე ვიტყვოდი, მე-18 საუკუნის ეკონომიკური ფორმულაა. 21-ე საუკუნეს სხვა ღირებულებები და, შესაბამისად, სხვა შეხედულებები აქვს ეკონომიკაზე. რაც დღეს ხდება, ეს სწორედ 21-ე საუკუნის მაგალითია. **ჩვენთან ეკონომიკა მხოლოდ უცხოური ინვესტიციით კი არ ფორმულირდება, ამას გაგრძელება აქვს, ანუ დგება საკითხი, როგორ ახდენს**

ეკონომიკა ამ შემოსული ინვესტიციების განვას. ამაზე კი ძალიან ბევრი ფაქტორია მიბმული – რამდენად შეუწყობს ხელს შემოსული ინვესტიციები დასაქმების ზრდას, რამდენად შეამცირებს დასაქმების ზრდა ბიუჯეტში სოციალურ ხარჯებს, რამდენად იქნება აქტუალური ახალი სამუშაო ადგილები, ინვესტიციების შემოსვლა გამოიწვევს თუ არა ახალი ტექნოლოგიების დანერგვას და სხვა. თუმცა, ეს უკვე ცალკე თემაა და ამაზე სხვა დროს შეიძლება ვისაუბროთ.

ანზორ ქოქოლაძე: ბუნებრივია, ლარის გამყარება, მითუმეტეს, ხელოვნური გამყარება ძალიან ცუდია ეკონომიკისთვის, რადგან ეს ხელისშემშლელია ექსპორტისთვის. რამდენად ხელოვნურად მიმდინარეობს ეს პროცესი საქართველოში, ვერ გეტყვით. ქვეყანაში დოლარის დიდი მასა შემოდის და თუკი ეროვნული ბანკი მის გარკვეულ ნაწილს ყიდულობს, ვფიქრობ, ეს სწორი ჩარევაა, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში, დოლარის კურსის ვარდნა კიდევ უფრო მყისიერი იქნებოდა, რაც უფრო ძლიერ რყევებს გამოიწვევდა ეკონომიკაში. ვფიქრობ, ეს დროებითი პროცესია, მუდმივად მზარდი ვერ იქნება ლარზე მოთხოვნა. იმპორტისთვის ეს პროცესი მისასალმებელია, ძირითადი დარტყმა ამ დროს ექსპორტზე მოდის, თუმცა, ესეც მოკლევადიანი ეფექტისთვისაა სასარგებლო, რადგან, თუ ეკონომიკაში არ მიდის ჯანსაღი პროცესები, ეს იმპორტ-ექსპორტს ერთნაირად აზარალებს. მგონია, რაც დღეს ხდე-

ბა, ობიექტური რეალობაა. უფრო სწორი იქნებოდა გვეთქვა, რომ ლარი კი არ გამყარდა, დოლარი გაუფასურდა, რასაც მსოფლიო ბაზარზე არსებული მდგომარეობაც უწყობს ხელს. საქართველოში დოლარის გაუფასურების ერთ-ერთი მიზეზი კი ქვეყანაში შემოსული მზარდი ინვესტიციების გამო ლარზე გაზრდილი მოთხოვნაა.

რაც შეეხება ინვესტიციების შემოდინებას, მოდით, ჯერ ავხსნათ, რა არის საინვესტიციო გარემო ზოგადად და რამდენად არის ამ გარემოსთვის აუცილებელი პირობები დაკმაყოფილებული ჩვენში.

საინვესტიციო გარემოს პირველი და ერთ-ერთი მთავარი განმსაზღვრელია ბაზრის სიდიდე. ჩინეთის მაგალითი ავიღოთ. ამ ქვეყანას მილიარდნახევრიანი მოსახლეობა ჰყავს და მსოფლიოს ერთ-ერთი ყველაზე დიდი ბაზარია. ჩინეთში საკმაოდ კაპალური საგადასახადო კანონმდებლობაა. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოში მოქმედი კანონმდებლობა გაცილებით ლიბერალურია, მაინც ითვლება, რომ ჩვენთან გაცილებით ცუდი საინვესტიციო გარემოა, ვიდრე ჩინეთში. ამის მიზეზი კი სწორედ ბაზრის ზომაა, რაც ბიზნესგარემოს უფრო მომხიბვლელს ხდის. საინვესტიციო გარემოს მეორე განმსაზღვრელი ფაქტორი – კანონმდებლობაა. ექსპერტებიც ადასტურებენ, რომ საქართველოს კანონმდებლობა ლიბერალურია და ამ კომპონენტში უცხოელისთვის საკმაოდ მომხიბვლელად გამოიყურებით. თუმცა, ამ მხრივ ყველაზე შემაფერხებელი ფაქტორი პოლიტიკური არასტაბილურობაა. პატარა ბაზარი, პლუს პოლიტიკური არასტაბილურობა, რასაც ემატება ტე-

რიტორიული მთლიანობის აღდგენის პრობლემებიც, ცხადია, ნეგატიურად აისახება საინვესტიციო გარემოზე. ამასთან, პრობლემები გვაქვს კანონის აღსრულების კუთხითაც. განსაკუთრებით, ბოლო პერიოდში კერძო საკუთრების ხელყოფასთან დაკავშირებით გახშირებულმა შემთხვევებმა ცუდი გავლენა მოახდინა საინვესტიციო გარემოზე. საკმაოდ სერიოზულია მუშა-ხელის კვალიფიკაცია. ჩვენ არ გვაქვს დიდი გამოცდილება ბიზნესში და ჩვენი ინტელექტუალური რესურსი შეზღუდულია. 1990 წლიდან სამოქალაქო ომის პირობებში ვცხოვრობდით, ბიზნესპროცესები საქართველოში, ფაქტობრივად, 1994-95 წლიდან დაიწყო, 13 წელი კი სულაც არ არის საკმარისი კარგი მენეჯერებისა და ამა თუ იმ მიმართულების კარგი ბიზნეს-სპეციალისტების მოსამზადებლად.

ცალკე საკითხია კრედიტების მოზიდვა და მათი სწორად გამოყენება. ხშირად გამიგია, ისე გამიჭირდა, კრედიტი ავიღეო. კრედიტის აღება ბიზნესში სულაც არ ნიშნავს გაჭირვებას. თუ გვაქვს შანსი, მოიზიდო კრედიტი და არ იყენებ, ეს იმას ნიშნავს, რომ არ შეგიძლია დაასაქმო ეს კრედიტი, ანუ არ შეგიძლია მართვა და ვერ ახერხებ დამატებითი რესურსის გამოყენებას. კრედიტის მოზიდვის წინააღმდეგი არ შეიძლება ვინმე იყოს, გენბავთ კომპანიის, გენბავთ სახელმწიფოს დონეზე. მთავარია კრედიტი სწორად დამისამართდეს, დასაქმდეს და შეგეძლოს მისი მომსახურება. ქვეყნის პროფიციტული ბიუჯეტი სულაც არ ნიშნავს, რომ კრედიტის მოზიდვა საჭირო აღარ არის.

ლადო კაკაშვილი: რაც შეეხება დასაქმებასა და უმუშევრობის დონეს საქართველოში, აქაც ახალს ბევრს ვერაფერს ვიტყვი, გამომდინარე იქიდან, რომ დასაქმების მოქმედი პროგრამები ჩვენი მოსახლეობისთვის არახალაია. რა ხდება ამ მხრივ საქართველოში? 2006 წელს საქართველოს ხელისუფლებამ მოიფიქრა პროგრამა, რომელსაც დაარქვეს „დასაქმების ეროვნული პროგრამა“ და რომლის მიხედვითაც უმუშევრები 3 თვის განმავლობაში იღებდნენ 150-150 ლარს. პროგრამა 50 ათას კაცზე გავრცელდა და ყველა ის უმუშევარი, რომელიც ცნობას მიიტანდა, რომ რომელიმე კერძო სტრუქტურაში მაინც ჰქონდა რაღაც სამუშაო 3 თვის განმავლობაში, ყოველთვიურად მიიღებდა აღნიშნულ თანხას. ეს გაკეთდა 2006 წლის შემოდგომაზე, ადგილობრივი არჩევნების წინ. მსგავსი რამ მთავრობამ 2007 წლის დეკემბერშიც მოიფიქრა, უკვე საპრეზიდენტო არჩევნების წინ, მასაც „დასაქმების პროგრამა“ დაერქვა, ისიც 3-თვიანად გამოცხადდა, ოღონდ 150 ლარის ნაცვლად დაწესდა 200 ლარი, 50 ათასის ნაცვლად კი მასში 100 ათასი კაცი ჩაერთო. თუმცა, ბოლოს პრემიერ-მინისტრმა დააზუსტა, რომ ეს პროგრამა არის არა 3, არამედ 6-თვიანი, ანუ თქვა, რომ ის გაიჭიმებოდა აპრილის ბოლომდე და რომ ფულის გაცემა მოხდებოდა თვეგამოშვებით. შესაბამისად, პირველი თანხა გაიცა დეკემბერში, მეორე — თებერვალში და მესამე — აპრილში. რა ხდება რეალურად? ვიღაცამ შეიძლება ამ ფორმატში მართლაც იპოვოს

სამსახური, მაგრამ ასეთ პროგრამაში მონაწილეთა ძალიან მცირე ნაწილია. ძირითადად კი ეს ის უმუშევარი ხალხია, რომელთაც ნაცნობ-მეგობრები, თუ ნათესავები (საქართველო მცირე ქვეყანაა და ყველა ერთმანეთს იცნობს) აძლევენ ცნობას, რომ საკუთარ ბიზნესში ასაქმებენ 3 თვით. არანაირ ვალდებულებას ბიზნესმენს ასეთი ცნობის გაცემა არ აკისრებს. სად წაიღებს უმუშევარი ამ აღებულ ფულს, მუთაქაში შეინახავს თუ ბანკში გაიქცევს?! რა თქმა უნდა, პირველ რიგში, წავა სამომხმარებლო ბაზარზე, ან ნაშალს იყიდის, ან კვების პროდუქტს თუ ბავშვის ჩანთასა და ფეხსაცმელს, ანუ ჩვეულებრივ სამომხმარებლო პროდუქტიაში დახარჯავს. ეს ყველაფერი კი, ბუნებრივია, აწვება ბაზარს და ფასების ზრდას უწყობს ხელს. ამიტომ ნუ გავიკვირდებო, რომ **მთავრობის მიერ წინასაარჩევნოდ გამოცხადებული „დასაქმების პროგრამით“ არა იმდენად ვინმე დასაქმდება, რამდენადაც უმუშევრები იღებენ შემწეობას, რაც ირიბად არის მათი ხმების „ყიდვა“ არჩევნების წინ, ამ ყველაფრის შედეგი კი ინფლაციის ტემპების ზრდაა.**

რაც შეეხება უმუშევართა სტატისტიკას, თუკი ქვეყანაში სტატისტიკა საერთოდაა არასანდო, ის არასანდოა უმუშევრთა რაოდენობის მიმართულებითაც. აქ საინტერესოა ერთი დეტალი — ჩვენი მთავრობა ტრაბახობს იმით, რომ 2007 წლის განმავლობაში მილიარდ 600 მილიონის ინვესტიცია შემოვიდა ქვეყანა-

ში და რომ ამის შედეგად 40 ათასი დამატებითი სამუშაო ადგილი შეიქმნა. ამ დროს, სტატისტიკის მიხედვით, უმუშევართა რიცხოვნობა იმ პერიოდისთვის შემცირებულია მხოლოდ 20 ათასით. თუ 40 ათასი სამუშაო ადგილი შეიქმნა, როგორ შემცირდა უმუშევართა რაოდენობა მხოლოდ 20 ათასით?! ამას ხსნიან იმით, რომ თითქოს ქვეყანაში საქართველოდან ემიგრირებული ბევრი ჩვენი თანამემამულე ბრუნდება, რაც მე ნაკლებად რეალისტურად მიმაჩნია. ვფიქრობ, რეალურად უფრო მეტი ადამიანი გადის ქვეყნიდან და თუ ჩამოდის კიდევ ვინმე, გამოდის, ისინი უმუშევართა რიგებს ავსებენ. აქვე უნდა გვახსოვდეს, რომ საქართველოში ჩვენი თანამემამულეების დაბრუნების ყველაზე დიდი ტალღა 2006 წლის შემოდგომაზე მოდის, როცა რუსეთმა იძულების წესით გამოყარა არა მარტო ჩვენი მოქალაქეები, არამედ რუსეთის ის მოქალაქეებიც, რომლებიც ეთნიკური ქართველები იყვნენ.

სოსო ცისკარიშვილი: ჩვენ უკვე რამდენიმე წელია გვაჩვენებენ დასაქმების პროგრამების წინასაარჩევნო გააქტიურების პრაქტიკას, რაც, თავისთავად, არცთუ ზნეობრივი მოვლენაა. შესაძლოა, ეს რამდენიმე ათეული ადამიანისთვის მართლაც იყოს სულის მოთქმის საშუალება, მაგრამ, ზოგადად, ამით დასაქმებისა და ნდობის დეფიციტის ერთობლიობა ყალიბდება ჩვენს ცნობიერებაში. ეს უნდობლობა შემდგომ, სამწუხაროდ, სიმსივნესავით ედება მთლიანად საზოგადოების და ხელისუფლების ურთიერთობას. **დასაქმებას**

სჭირდება სამუშაო ადგილები, სამუშაო ადგილებს სჭირდება ინვესტიციები, ინვესტიციებს — შესაბამისი გარემო ქვეყანაში და თუ ეს გარემო, ისევ ვიმეორებ, მოსწონთ მხოლოდ ქვეყნის პირველ პირებს, მაშინ საიდუმლოც გაგვანდონ, რატომ არიან თავად ისინი ასე მოხიბლულები. რეკლამირება მხოლოდ გაკეთებულის შეიძლება, გაუკეთებლის წარმოჩენა მიღწეულ მიზნად სავარაუდოა ერთხელ და ორჯერ დაიჯეროს ადამიანმა. მუდმივად იმის მტკიცება, რომ აი, ჩვენ ამდენი ადამიანი დავასაქმეთ და ერთი კვირის შემდეგ

აღმოჩნდეს – არცერთი მათგანი იქ აღარ მუშაობს, სადაც დასაქმებული უნდა გეგულებოდეს, რასაკვირველია, მძიმე აღსაქმელია. ამდენად, ამ მიმართულებით ქვე-

ყანაში ბევრად უფრო სერიოზული სამუშაოა გასაწევი და ამას პოლიტიკური კეკლუცობის სახე არ უნდა ჰქონდეს, რადგან მოსახლეობა საარჩევნო მასალა არ არის. ვიდრე

ხელისუფლების მხრიდან საკუთარი მოსახლეობის მიმართ ასეთი აგდებული დამოკიდებულებაა, სასიკეთო შედეგი, რასაკვირველია, არასოდეს დადგება..

გიორგი სუსხაშვილი: საქართველოში ადრე და დღეს მოქმედი ე.წ. დასაქმების პროგრამები არცერთი არ ყოფილა რეალური დასაქმების პროგრამა. ესენი ფსევდოსოციალური პროგრამებია, რომლებიც არჩევნების წინ შედის ხოლმე აქტიურ ფაზაში. სიმართლე გითხრათ, მათი მიზანი არც არასდროს ყოფილა დასაქმება, რადგან ისინი წმინდა წყლის სოციალური დახმარების პროგრამებია. ხელისუფლების მოვალეობა არც არის მოსახლეობის პირდაპირი დასაქმება. მისი მოვალეობაა დაბალი რისკების საინვესტიციო, კონკურენ-

ტული გარემოს შექმნა, ამ გარემოს დაცვის გარანტიად დადგომა და ჩაურევლობა. როდესაც ქვეყანაში ასეთი გარემო უზრუნველყოფილია, ამის შემდეგ, ეკონომიკა თავისით ვითარდება. თუკი ეკონომიკა ვითარდება, ბუნებრივია, იქმნება სამუშაო ადგილები. ბიზნესი ქმნის სამუშაო ადგილებს და არა ხელისუფლება. ნორმალურ ქვეყნებში ხელისუფლებას არ დაჰყავს ავტობუსებით უმუშევრები და ამ კადრების ტელევიზორში დატერიალების შემდეგ ეს ავტობუსები ისევ უკან არ ბრუნდებიან ვითომ დასაქმებულ ადამიანებთან ერთად.

ანზორ ქოქოლაძე: საქართველოში დიდი რაოდენობით უმუშევარი ადამიანია და იმავდროულად გვაქვს კვალიფიციური ადამიანების დეფიციტი. შეიძლება პირდაპირ ითქვას, რომ ბიზნესი კვალიფიციური კადრების სერიოზულ შიმშილს განიცდის. რეაგირება კადრებზე მოთხოვნასა და მიწოდებას შორის არათანაბარია. მიწოდება გაცილებით მცირეა, ვიდრე მოთხოვნა. განათლების სისტემა ვერ ასწრებს ბიზნესისთვის საჭირო რაოდენობით კადრების მომზადებას, ამიტომ უნდა მოხდეს ამ პროცესში ხელოვნური ჩარევა, რათა დაჩქარდეს ბალანსის აღდგენა მოთხოვნა-მიწოდებას შორის. რაკილა გამოკვეთილია, რომ პრობლემა კვალიფიკაციის ამაღლებაშია, ვფიქრობ, მთავრობა აბსოლუტურად სწორი მიმართულებით მიდის, როცა პროფესიულ-ტექნიკური სასწავლებლების ქსელს ანვითარებს. ამ საქმეში ორივემ, სახელმწიფომაც და ბიზნესმაც აქტიური მონაწილეობა უნდა მიიღონ. მე იმასაც მივესალმებოდი, სახელმწიფომ რომ ბიზნესსკოლებს სუბსიდირება გაუკეთოს და ამით ამ ტიპის სასწავლებლების

მოტივაცია გაზარდოს. ჩვენც აქტიურად ჩავერთვებით ამ პროცესში, უფრო მეტიც, არ არის გამორიცხული, ამ ტიპის სკოლის ჩამოყალიბებაშიც მივიღოთ მონაწილეობა.

გამომდინარე ზემოთქმულიდან, გეტყვით, რომ არსებული სოციალური ვალდებულებებიდან ჩვენ ყველაზე პრიორიტეტულად განათლებისა და დასაქმების სფეროების ხელშეწყობა მიგვაჩნია. თუ რამე უმველის ჩვენ ქვეყანას, ეს არის განათლებული და შემდგომ დასაქმებული ადამიანი.

სხვათაშორის, ჩვენმა კომპანიამ გააგრძელა ევრობანკის დაფინანსებით არსებული სამწლიანი პროექტის საქმიანობა, რომელიც მენარმეთა გადამზადებას ითვალისწინებდა. ჯერჯერობით სამი ცენტრი მუშაობს საქართველოს მასშტაბით: ქუთაისი, თელავი და ბათუმი. ვეხმარებით, რომ მათ კრედიტი უპრობლემოდ მოიზიდონ. ჩვენ ყველა იმ ადამიანს ვუწყობთ ხელს, ვისაც სურვილი აქვს ჩაერთოს ბიზნესში და არ იცის, როგორ დაიწყოს. მსურველს შეუძლია გაიაროს ერთკვირიანი ტრენინგი,

მოიფიქროს იდეა, მოამზადოს ბიზნეს-გეგმა, 1500 დოლარის ფარგლებში და ჩვენ ვუდგებით გარანტიორად ბანკში კრედიტის ასაღებად და მერე პროცენტის ნახევარსაც ვუფინანსებთ. ამ პროექტში 300-მდე ადამიანი იყო დასაქმებული, ვფიქრობთ, ეს მიმართულება კიდევ უფრო გავავართოვოთ. საშუალო და წვრილი ბიზნესის ხელშეწყობა ყველაზე საუკეთესო გზაა დასაქმების პრობლემის გადასაჭრელად.

მედია და ბიზნესი

სოსო ცისკარიშვილი: მედია და ბიზნესი, უპირველეს ყოვლისა, ერთმანეთთან პროფესიულ ურთიერთობაში უნდა იყვნენ – არც ჟურნალისტმა უნდა დაივიწყოს საკუ-

თარი პროფესია და არც ბიზნესის წარმომადგენელმა. ჩვენთან, სამწუხაროდ, ჟურნალისტიკამ, როგორც ბიზნესმა, დაჩაგრა ჟურნალისტიკა, როგორც პროფესია და ამდე-

ნად, როცა ესა თუ ის საქმიანობა მხოლოდ მოგებაზეა ორიენტირებული, იქ გულწრფელობასა და სამართლიანობაზე საუბარი ცოტა საჩოთიროდ მეჩვენება. არადა, პრო-

ფესიული ჟურნალისტიკა ჰაერივით აუცილებელია ბიზნესის განვითარებისთვის. ჟურნალისტური პროფესიონალიზმი, ვგულისხმობ არა ზოგადად ჟურნალისტიკას, როგორც განყენებულ დარგს, არამედ სპეციალიზირებულ ჟურნალისტიკას, რომელიც არ შემოიფარგლება მხოლოდ მიკროფონის ხელში დაჭერით და მას საკუთარი კომენტარის, აზრის გამოთქმის, ანალიზის ნიჭიც გააჩნია. ჟურნალისტი, რომელიც გარდა საერთო პროფესიული განათლებისა, ფლობს რომელიმე ვიწრო დარგს ისევე, როგორც ამ დარგის პროფესიონალი, სერიოზული მიღწევაა, როგორც მთლიანად ჟურნალისტიკის, ისევე იმ დარგისა, რომელშიც ის სპეციალიზდება. მახსენდება ასეთი მაგალითი: „კომსომოლსკაია პრავდაში“ მუშაობდა ჟურნალისტი

იაროსლავ გოლოვანოვი. როგორც კი კოსმოსის სივრცის ათვისება დაიწყო, გოლოვანოვმა გადანწყვიტა, ღრმად ჩაეხედა ამ საკითხებში და საბოლოოდ ისეთ პროფესიულ სიმალეებს მიაღწია, რომ როდესაც ამერიკის შეერთებული შტატების კოსმოსური კვლევის სააგენტო (NASA) საკუთარ წლიურ პროგრამას უკეთებდა ხოლმე პრეზენტაციას, მას ყოველთვის იწვევდნენ, როგორც ექსპერტს, ამ პროგრამის შესაფასებლად. საბედნიეროდ, ჩვენს დღევანდელ ბიზნესგარემოშიც არსებობენ ჟურნალისტები, რომლებიც არცერთ ბიზნესმენზე ნაკლებად არ არიან ჩართულნი ეკონომიკური პროცესების პროფესიულ ანალიზში (ასეთად, უპირველეს ყოვლისა, რეზო საყვეაროშვილი მახსენდება). იმედი მაქვს, მათ მიმბაძველები გა-

უჩნდებიან და ბევრი თქვენი პროფესიის ადამიანი გადანწყვეტს იყოს არა „ყველაფრის ჟურნალისტი“ (რაც, ჩემი აზრით, რეპორტიორობისთვის არის მხოლოდ დასაშვები), არამედ ამა თუ იმ პროფესიისთვის საინტერესო პარტნიორიც. სწორედ ასეთი მედია შეძლებს სერიოზული მხარდაჭერა გაუწიოს ბიზნესს.

ბიკა ხუშვილი: ვფიქრობ, მედიასა და ბიზნესს შორის განსაკუთრებული ურთიერთობები არ არსებობს. ბიზნესი ძირითადად რეკლამის მიმცემია მედიაში. არ გამოვრიცხავ და არის ჩვენ ქვეყანაში

როგორც „შავი პიარის“, ასევე პირიქით, შეფარული რეკლამის არაერთი ნიმუში. ვერ ვიტყვდი, რომ ეს ურთიერთობა მაინცდამაინც ჯანსაღია, თუმცა, სიმართლე გითხრათ, განსაკუთრებული პრეტენზიებიც არ მაქვს მედიისა და ბიზნესის ურთიერთობასთან, რადგან, ჩვენთან დღეს მედია (განსაკუთრებით ელექტრონული), უფრო პროპაგანდაზეა ორიენტირებული და ძირითადად პოლიტიკური საკითხებითაა დაკავებული. თუმცა, არის 2-3 ვითომ ეკონომიკური პროექტი, რომლებიც, სამწუხაროდ, ისევ პოზიტივზეა გათვლილი და მათში აბსოლუტურად არ არის საუბარი იმ პრობლემებზე, რაც დღეს რეალურად აქვს ბიზნესს საქართველოში. ასე რომ, პროპაგანდისტული თვალსაზრისით, მედიისა და ბიზნესის ურთიერ-

ობაში არის რაღაც პოზიტივი. რაც შეეხება რეალობას, რეალობიდან ეს ყველაფერი მოწყვეტილია და ვფიქრობ, ეს ურთიერთობები მაინცდამაინც ჯანსაღი არ არის.

მედიის თავისუფლების ხარისხზე, კი ლაპარაკი საერთოდ არ ღირს უპირველესად, ესაუბრობ ელექტრონულ მედიაზე, რადგან, ვფიქრობ, რომ ბეჭდურ მედიას ამ თვალსაზრისით პრობლემები შედარებით ნაკლებია. სამწუხაროდ, ელექტრონული მედია საქართველოში პრაქტიკულად მონოპოლიზებულია ხელისუფლების მიერ, ამიტომ ამას უკვე მედია აღარ ჰქვია, ეს არის ერთი პროპაგანდისტული მანქანა, რომელიც ხელისუფლების 100%-იანი კონტროლის ქვეშაა და, ფაქტობრივად, „ქართული კომუნიზმის“ პროპაგანდას ემსახურება.

ანზორ კოძოლაძე: ვფიქრობ, მედია და ბიზნესი დღეს აქტიურად თანამშრომლობენ. სხვა საკითხია, საკმარისია თუ არა თანამშრომლობის ეს ხარისხი. მედიისთვის, ისევე როგორც სხვა სფეროებისთვის, ბაზარი მცირეა, შესაბამისად, ეს ხელს უშლის მის განვითარებას, ტირაჟი მცირეა (ესაუბრობ ბეჭდვით მედიაზე), ფიქსირებული ხარჯები კი მძიმედ აწევა მედიას და საკმაოდ ცუდ დღეში აყენებს მას. ბაზრის სიმცირე იწვევს იმას, რომ ბიზნესკომპანიების სარეკლამო ბიუჯეტები მცირეა და

ესეც ცუდად აისახება მედიის მდგომარეობაზე. თუმცა, ეს ყველაფერი სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ ჩვენთან ამ მხრივ კატასტროფული მდგომარეობაც არის ზოგადად ქვეყანასა და ეკონომიკაში, იმის შესაბამისია მედიასა და ბიზნესს შორის ურთიერთობაც. რაც შეეხება ჟურნალისტების მუშაობის ხარისხსა და მათ მიუკერძოებლობას, ან თუნდაც, ე.წ. გაყიდულ ჟურნალისტებს, ვფიქრობ, ამაში გასაკვირი არაფერია და მსგავსი რამ ჩვეული მოვლენაა მთელი

მსოფლიოსთვის. აქ პრობლემა უფრო საზოგადოებაშია. თუ საბოლოო ჯამში აღმოჩნდება, რომ იმ ჟურნალისტებზე, რომლებიც იყიდებიან, მოთხოვნა შესუსტდება, ყველაფერი თავის ადგილზე დადგება. გრძელვადიან მოთამაშედ ის ჟურნალისტი შემორჩება, ვინც არასოდეს გაყიდულა. მას რეიტინგი შეუნარჩუნდება. პირველი შემფასებელი ხომ საზოგადოება – მკითხველი და მაყურებელია. ბუნებრივია, სასურველია არ იყვნენ, არ გაიყიდონ ჟურნალისტები, მაგრამ ეს მარტო საქართველოს პრობლემა

არ არის. ცუდია, როცა ჟურნალისტები მიუღებელი მეთოდებით მუშაობენ, ვგულისხმობ ე.წ. „შავ პიარს“. თუმცა, ვფიქრობ, ესეც დიდხანს ვერ გაგრძელდება და ამ მოვლენასაც საზოგადოება ადრე თუ გვიან თავის ადგილს მიუჩენს. მედიას სჭირდება ინფორმაცია, ბიზნესს კი პოპულარიზაცია. ასე რომ, ეს ორი სფერო ურთიერთგადაჯაჭვულია, ისინი ერთმანეთს ავსებენ. თანამშრომლობა მით უფრო გაიზრდება, რაც უფრო გაიზრდება ბაზარი და განვითარდება ბიზნესი. ბიზნესის ხარისხობრივი ამაღლება იწვევს მე-

დიის ხარისხობრივ ზრდას და პირიქით, ბიზნესის ვარდნა ავტომატურად აისახება ყველა დანარჩენ სფეროზე, რადგან ბიზნესია ის ლოკომოტივი, რამაც უნდა წარმართოს შემდგომში მთელი ეკონომიკა და საერთოდ, საზოგადოებრივი ცხოვრება.

საბოლოო ჯამში კი, მიუხედავად ხარვეზებისა, თუ ავიღებთ პოსტსაბჭოთა სივრცეს, მედიის განვითარების ხარისხი ჩვენს ქვეყანაში ერთ-ერთ საუკეთესოდ შეიძლება ჩათვალოს, განსაკუთრებით, შუა აზიისა და კავკასიის სივრცეში.

ია ანთაძე: ჟურნალისტი

– აქ ორი მიმართულება უნდა გამოვყოთ – მედია, როგორც თავად ბიზნესი და ზოგადად, თავისუფალი მედიისა და ბიზნესის ურთიერთდამოკიდებულება. საქართველოში მედიის მთავარი პრობლემა მედიის მფლობელებშია. მედიაორგანიზაციები არიან გაზეთები, რადიოები და ტელევიზიები. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ტელევიზიები, რადგანაც საზოგადოებრივი აზრის ჩამოყალიბებაზე ყველაზე მეტ გავლენას სწორედ ტელემედია ახდენს, განსაკუთრებით ისეთ ქვეყანაში, როგორიც საქართველოა. საქართველოში ტელევიზიებს დამატებით ის პრობლემაც გააჩნიათ, რომ „ვარდების რევოლუციის“ შემდეგ თითოეულმა მათგანმა შეიცვალა მფლობელი (ბოლო ასეთი მედიასაშუალება იყო ტელეკომპანია „იმედი“, ერთადერთი ტელევიზია, რომელსაც მფლობელი უშუალოდ რევოლუციის შემდეგ არ შეუცვლია), რითაც პრაქტიკულად დასრულდა ხელისუფლების ერთიანი გეგმა (და მე მჯერა, რომ ასეთი გეგმა ხელი-

სუფლებში ნამდვილად არსებობდა) დაკავშირებული იმასთან, რომ ტელევიზიის მფლობელები გამხდარიყვნენ ან თავად ხელისუფლებაში მყოფი, ან მასთან დაახლოებული ადამიანები. ცალკე თემაა „საზოგადოებრივი მაუწყებელი“, რომელიც არ არის მოგებაზე ორიენტირებული ჩვეულებრივი ბიზნესორგანიზაცია და ფინანსდება ბიუჯეტიდან, ამიტომ მასზე შეგვიძლია არ ვისაუბროთ. თუმცა, ერთიან კონტექსტში თუ ვიტყვით, რასაკვირველია „საზოგადოებრივ მაუწყებელშიც“ ხელისუფლებას სჭირდებოდა ისეთი მდგომარეობა, როდესაც იგი არა მხოლოდ „ნიუსების“, გადაცემების დონეზეც კი გააკონტროლებდა სიტუაციას. „საზოგადოებრივ მაუწყებელზე“ რომ ხელისუფლებას ხელი ასე თავისუფლად არ მიუწვდებოდა, აბსოლუტურად დაეკარგებოდა აზრი ფულის ჩადებას ნებისმიერ სხვა, კერძო ტელევიზიაში, გამომდინარე იქიდან, რომ თუკი იარსებებს ალტერნატიული ინფორმაციის მომწოდებელი ერთი არხი მაინც, რასაკვირველია, საზოგადოებას აღარ დასჭირდება სხვა, ძირითადად პროპაგანდაზე ორიენტირებული არხები. ამიტომ საქართველოში დღეს ხელისუფლება პრაქტიკულად მთლიანად აკონტროლებს ტელე-სივრცეს და ამაში მას ეხმარებიან ის მედიამფლობელები, რომლებიც იცვლებიან იმისდა მიხედვით, რამდენად არიან დაახლოებული ხელისუფლებასთან. ამის მაგალითია ტელეკომპანია „რუსთავი - 2“, რომელშიც ყველას თვალწინ იცვლებოდნენ მფლობელები და გენერალური დირექტორები იმის მიხედვით, ხელისუფლებაში მათთან დაახლოებული პირები რამდენად იყვნენ გადანყ-

ვეტილებების მიმღებები ქვეყანაში. როდესაც ამ უკანასკნელების პოზიციები სუსტდებოდა ან თვითონ მოდიოდნენ ხელისუფლებიდან, ტელევიზიის ხელმძღვანელობაც ტოვებდა ტელევიზიას. გამომდინარე ზემოთქმულიდან, **ფაქტობრივად, საქართველოში მედია, როგორც ცალკე ბიზნესი, არ არსებობს, ყველა ტელევიზია არის დოტაციური და ამას არც არავინ მალავს. კერძო ტელევიზიები პრაქტიკულად მათი მფლობელებისთვის არის არა შემოსავლის წყარო, არამედ პირიქით, გასავალი. ესენი არიან ადამიანები, რომლებიც თავის სხვა ბიზნესს უკეთებენ სახურავს იმი-თი, რომ ხელისუფლებას უნახავენ საკუთარ ტელევიზიებს. აი, ასეთია მედიაბიზნესთან დაკავშირებული სამწუხარო რეალობა საქართველოში.**

რაც შეეხება გაზეთებს, მათი შენახვა არ არის ისეთი ძვირი, როგორიც ტელევიზიების. ამიტომ, გაზეთების მფლობელები და მთავარი რედაქტორები არც შეცვლილან „ვარდების რევოლუციის“ შემდეგ და დღეს პრესა გაცილებით არაკომფორტულია ხელისუფლებისთვის, ვიდრე ტელევიზია. აქვე გეტყვით, რომ გაზეთებიც, რომლებიც დღეს გამოდიან, პრაქტიკულად სულს ლაფავენ. ვერცერთი გაზეთის რედაქტორი ვერ იტყვის, რომ გაზეთის შემოსავლებით გამდიდრდა და რომ ეს გაზეთი ან თავს ირჩენს ან იმ ადამიანებს, რომლებიც მასში არიან დასაქმებულნი. სამწუხაროდ, ასეთი რეალობა დღეს ნაკლებად გვაქვს.

თუმცა, აღვნიშნავ, რომ მუშაობენ ძალიან კარგი რადიოები, განსაკუთრებით რეგიონებში, რომლებიც ძირითადად დონორების ფულით

არსებობენ და გამომდინარე აქედან, მათი თავისუფლების ხარისხიც უფრო მეტია. აი, ასეთი მდგომარეობა მედიასთან, როგორც ბიზნესთან დაკავშირებით.

რაც შეეხება მედიისა და ბიზნესის პარტნიორულ ურთიერთობას, გეტყვით, რომ მედიის დამოუკიდებლობის ძირითადი საყრდენი არის სარეკლამო შემოსავალი. სარეკლამო შემოსავალი კი შეუძლებელია არსებობდეს ბიზნესთან ურთიერთობის გარეშე. აქვე უნდა აღვნიშნო და ამით ჩემს პირად აზრს მოგახსენებთ, რომ ხელისუფლებამ პირველი, რაც ყველაზე მნიშვნელოვანი გააკეთა თავისთვის, იყო ის, რომ შეზღუდა თავისუფალი ფული საქართველოში. ამით მან მძიმე დარტყმა მიაყენა, ერთის მხრივ, პოლიტიკურ ოპოზიციებს, მოუსპო რა მათ ბიზნესთან ღია ურთიერთობის საშუალება, და მეორეს მხრივ თავისუფალ მედიას, რომელსაც ფაქტობრივად ასევე აუკრძალა ურთიერთობა ბიზნესთან, ამა თუ იმ ფორმით საკუთარ კონტროლქვეშ აიყვანა რა ყველანაირი ბიზნესი საქართველოში. მიუხედავად ამისა, რაღაც იმედი მაინც დარჩა, რაზეც მეტყველებს ის ფაქტი, რომ ტელეკომპანია „კავკასიაში“ იმატა რეკლამების რიცხვმა, რაც იმას ნიშნავს, რომ ბიზნესი მთლად ბოლომდე არ

არის გაკონტროლებული ხელისუფლების მიერ. თუმცა, რეგიონებში ეს ხდება – ბიზნესს პირდაპირ უკრძალავენ ხელისუფლებისთვის არასასურველ მედიაორგანიზაციებში ჩადონ რეკლამა.

რაც შეეხება ამ ორი სფეროს ურთიერთობას, ვფიქრობ, რაიმე განსაკუთრებული ურთიერთობა ბიზნესსა და მედიას არა აქვთ. ამის მიზეზი კი გახლავთ ის, რომ ბიზნესი მედიასთან მედიამფლობელის გავლით მოდის, მედიამფლობელები კი სულაც არ არიან ნეიტრალური ადამიანები, ვიმეორებ, ისინი ხელისუფლების ნაწილს წარმოადგენენ. ამიტომ ხელისუფლების მიღმა ურთიერთობა ბიზნესსა და მედიას ძალიან ცოტა აქვთ. მთავარი პრობლემა ამ ურთიერთობაში კი არის ის, რომ სარეკლამო ბაზარი მედიისთვის საქართველოში ისედაც მცირეა და ისიც პოლიტიკური ნების მიხედვით გადანაწილებული. თუმცა, ისიც უნდა ითქვას, რომ ტელეკომპანია და რადიო „იმედს“ რეკლამა არასოდეს აკლდათ. აღსანიშნავია, რომ მაინცდამაინც განსაკუთრებული მხარდაჭერა არც ბიზნესს აქვს მედიის მხრიდან, რადგანაც თავად მედიაც არ არის თავისუფალი. მინდა გითხრა, რომ ერთგვარი კომპლექსია ქართულ მედიაში – თუ რა-

იმე კარგს იტყვი ვინმეზე, შეიძლება ის გაზეთი აღარავინ წაიკითხოს და ტელეგადაცემასაც არ უყურონ, რადგან მედია ძირითადად უარყოფით ინფორმაციაზეა ორიენტირებული. თუმცა, არსებობდა გამოწვევებიც. გასულ გაზაფხულზე ევროკომისიის წარმომადგენლობის დაფინანსებით განხორციელდა პროექტი, რომელიც ტელევიზიებში საინფორმაციო პროგრამების ანალიზს ითვალისწინებდა (მე ვიყავი პროექტის დირექტორი), რომლის განხორციელების დროსაც ევროპელმა ექსპერტებმა აღმოაჩინეს, რომ ყველაზე მეტი სიუჟეტი ბიზნესის შესახებ იყო „ქრონიკაში“ და ყველაზე მეტად ბიზნესის ინტერესებს იცავდა ტელეკომპანია „იმედი“. შენარჩუნდება თუ არა ეს ხაზი ამ ტელეკომპანიის მაუწყებლობის აღდგენის შემდეგ, არავინ იცის, მაგრამ ის, რომ ბიზნესსაც სჭირდება მედიის მეტი ყურადღება, ისევე როგორც მედიას – ბიზნესის მეტი თანადგომა, უდავოა. პრობლემის თავი და თავი კი არის ის, რომ ყველაფერში ერევა ხელისუფლება და მისი ინტერესი, რაც მთლიანად ასვამს დაღს საქართველოში ყველა სფეროს, მათ შორის (და ყველაზე განსაკუთრებულად) კი მედიისა და ბიზნესის ურთიერთობას.

